

Sowet türkologiyasynda «türki dilli» meselesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Sowet türkologiyasynda "türki dilli" meselesi SOVYET TÜRKOLOJISI'İNDE "TÜRK DİLLİ" MESELESİ

Tarih, insanoğlunun büyük oranda dille taşınan hafızasıdır ve asırlar içinde elde edilen çok kıymetli tecrübelerle dayanır. Günümüzü anlamada ve geleceğe yönelik sağlıklı değerlendirmeler yapmada en çok tarihten faydalanıldığı gibi tarih, modern dönemde milli kimlik inşasında da ilk müracaat kapısı olarak görülmüştür. Demek ki, geçmişin mirası üzerinde kendine gelecek arayan insanoğlu için tarih, sıradan bir merak giderme arzusunun ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bununla birlikte tarihin bütünüyle bilinmesi imkansızdır ve bir dereceye kadar anlaşılması için dahi, ciddi anlamda uzmanlaşmaya ihtiyaç vardır. İşte bundan dolayıdır ki zamanla "tarih araştırmaları" adıyla ayrı bir disiplin ortaya çıkmış, geliştirilen kendine has araştırma usulleri ile 19. ve 20. yy.larda yoğun bir şekilde tarih araştırmaları yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar daha çok sömürgeci ülkeler tarafından yapıldığı için amaç her zaman gerçeği ortaya çıkarmak ve insanlığın geçmişteki tecrübelerinden faydalanmak olmamıştır. Aksine modern dönemde daha çok çeşitli gerekçelerle gerçeklerin kasıtlı olarak çarpıtıldığı, geliştirilen araştırma usulleriyle uyuşmayan, yanlış ve yapay tarihler ortaya çıkmıştır. Bunun en dikkat çeken örnekleri Türk halkları tarihi yazımında 20. yy.da Sovyetlerde görülmektedir. Bilindiği üzere Rusya, Türkoloji çalışmalarıyla ön plana çıkmış ülkelerden biridir. Bu ülkedeki Türkoloji çalışmalarının tarihi Çarlık dönemine kadar gider. 18. ve özellikle de 19. yy.da yazılı kaynaklar ve saha araştırmalarına dayalı olarak Türk halklarının tarihi, dili ve kültürüyle ilgili çoğu kaynak değerinde epeyce eser kaleme

alınmıştır. Sovyet döneminde çalışmalar daha da artmış, Rusya'yı Türkolojinin en önemli merkezlerinden biri haline getirecek pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak, zengin kaynak kullanımı ve son derece detaylı oluşları gibi olumlu yönlerinden bahsedebileceğimiz Sovyet dönemi çalışmalarında; Türk halklarından her birinin ayrı etnik yapılar olarak ele alınması, mevcut isimlerin ortaya çıkışından önceki tarihlerinin bulunmaması, Rus işgalinin gönüllü birleşme şeklinde sunulması ve Türk tarihinde meydana gelen hadiselerin Marksist-Leninist anlayış gereği feodalizmle izah edilmesi gibi daha başka pek çok problem dikkat çekmektedir.[1] Kuşkusuz, Sovyet tarih yazımından kaynaklanan bu problemlerden her biri ayrı ayrı ele alınmayı gerektirecek kadar önemlidir. Ancak, bu çalışmanın da konusu olan bunlardan ilki, yani Türk halklarının ayrı etnik yapılar olarak sunulması hususu diğerlerinden çok daha önemlidir. Zira bununla soy, tarih, kültür gibi Türk halklarını birbirine bağlayan ortak değerler hedef alınarak Türklük sahasında tarifi mümkün olmayan tahribatlar yapılmıştır.

Kısaca örneklendirmek gerekirse, mesela Kazaklarla ilgili olarak Rusya ve Kazakistan'da yazılmış çok sayıdaki Kazakistan tarihleri "ilk insan ve ilk kavimler dönemi" ile başlar, "Saklar dönemi", "Hunlar dönemi", "Türkler dönemi", "Moğollar dönemi" şeklinde devam eder ve ancak bu aşamadan sonra "Kazak halkının etnik oluşumu" şeklinde bir konuyla Kazak tarihine giriş yapılır. Anlaşılmaz ve çelişkili ifadelerle Kazakların etnik oluşumu verildikten sonra XV. asrın ikinci yarısında Kazak adının ve Kazak Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkışıyla da Kazakların tarihi başlatılır.[2]

Adeta gökteki bulut gibi asılı duran ve "Türk dilli" yeni bir etnik oluşum şeklinde sunulan Kazakların, kökenleri gibi bu çalışmalarda yer alan önceki siyasi yapılarla ilişkileri de belli değildir.

Kazak tarihi yazımındaki bu durum, Sovyetler Birliği içerisinde yer almış diğer Türk devlet ve toplulukları için de geçerlidir. Özbek, Kırgız, Türkmen vd. Türk soylu halkların tarihleri de Kazak tarihinde olduğu gibi kendi isimlerini

taşıyan cumhuriyetlerin siyasi sınırları içinde kalan coğrafyanın tarihinden ibaret olup, aynı şekilde ilk insan ve ilk kavimler dönemiyle başlar, sonrasında kısaca söz konusu ülkelerde ortaya çıkmış ya da buraları ele geçirmiş olan siyasi yapılardan seçmeler verilir. Moğol dönemi ve sonrasında “etnik oluşum süreçleri” diye ifade edilen anlaşılmaz devirler başlar. Buna göre; Kırgızların etnik oluşumu 13-14., Türkmenlerinki 13-15., Özbeklerinki ise 15-16. yy.larda gerçekleşmiştir.[3] Burada isimleri zikredilmeyen diğer Türk soylu halklar için de benzeri etnik oluşum süreçleri söz konusudur. Dahası, izahı mümkün olmayan bu anlayış işi daha da ileri götürerek Türk halklarına yönelik bir Türk asimilasyonundan bahseder ve Türk halkları için “Türk dilli halklar” şeklinde bir tanımlama yapar.

Burada açıkça görüldüğü üzere, Türk halkları taşıdıkları isimlerle Türk’ten ayrılmış, “etnik oluşum süreçleri” adı altında tarih sahnesine çıkmış Türk dilli ayrı etnik oluşumlar olarak ele alınmışlardır. Geçmiş tarihlerinin verilememiş olması ve coğrafi sınırlar üzerinden bir tarih yazımına gidilmesi de bu yüzdendir. Çünkü, her biri tarihin farklı dönemlerinde tarih sahnesine çıkmış boy ve boy birliklerini ifade eden Kazak, Özbek, Nogay gibi isimleri takip etmek suretiyle müstakil tarihler yazmak mümkün olamadığından, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın tarihini yazmak gibi bir yaklaşım benimsenmiştir.

Peki, neden böyle bir tarih yazımına gidilmiş ve neden her biri Türklüğün birer şubesi olan Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Nogay, Başkurt vd. Türk halklarından ayrı etnik yapılar meydana getirilmek istenmiş olabilir? Hemen belirtelim ki neden sorusunun cevabı tek cümle ile ifade edilecek olursa Türklüğün Sovyetler tarafından büyük bir tehdit olarak görülmesidir. Bunu anlamak için Sovyetlerin hemen öncesindeki gelişmeler ile Sovyet coğrafyasına ve Sovyetlerin demografik yapısına bakmak yeterli olacaktır.

Kabul edileceği üzere Sovyet Rusya, Gürcü ve Ermeniler gibi küçük birkaç etnik yapı dışarıda tutulacak olursa, esas itibarıyla hakim durumdaki Ruslar ile onların idaresindeki

Türk halklarından oluşan bir devlet hüviyetinde idi ve Çarlık'tan intikal eden toprakların (İdil'in doğusu yani Asya Rusyası ile Karadeniz'in kuzeyi) büyük çoğunluğu da Türk halklarının tarihi yurtlarından ibaretti. Çarlık döneminde işgal politikalarıyla sindirilen bu devasa coğrafyada, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlayan eğitim faaliyetlerine bağlı olarak milli bir uyanışın kapıları aralandı. 20. yy.ın hemen başında I. Rus devrimiyle (1905) gelen kısmi yumuşamanın da etkisiyle Rusya Türklerinin siyasi ve kültürel faaliyetleri hız kazanırken, aynı zamanda din (İslam) ve soy (Türklük) temelli ortak bir tavır da gelişmeye başladı. 1906 ve 1907 yıllarında Duma'ya giren Müslüman-Türk milletvekillerinin ekseriyetle birlikte hareket edip, dini ve milli meselelerine birlikte çözüm aramaları, 1916'da Türkistan coğrafyasının bağımsızlık talebiyle topyekûn ayaklanması ve 1917 Bolşevik Devrimi'ni müteakip kurulan milli hükümetler ve bunlar arasındaki temaslar ve talepler sıradan bir uyanışın değil, İslam ve Türklük gibi iki ortak değer beslediği "birlikte uyanışın" neticesiydi. Söz konusu faaliyetler siyasi ve askeri tedbirlerle önlendi, ancak 20. yy.ın başındaki olaylarla iyice gelişen ortak şuur hala ayakta ve Sovyet yöneticilerini ciddi oranda rahatsız ediyordu. İşte bu nedenle Rus İç Savaşı'nı kazanarak Çarlık mirasını devralan Sovyetler, rejimin kurulmasını müteakip ilk olarak Türkistan'da "milli-devlet sınırlarını belirleme" çalışmalarıyla Türkistan Türklerini parçalama, ardından da Türklüğü Sovyet coğrafyasından silip atacaktır, Türk soylu halkların Türk ve Türklükle bağlarını koparacak kapsamlı çalışmalara giriştiler. Hemen belirtelim ki Rusya'da bu istikametteki çalışmaların tarihi Çarlık dönemine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle Sovyet dönemine geçmeden önce kısaca bundan bahsetmek, hem Sovyet dönemindeki çalışmaların kaynağına işaret edilmesi hem de genel olarak Rusya'nın Türk halklarına yönelik kültür politikalarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Çarlık döneminde Rusya Türklerine yönelik böyle bir anlayışın gündeme gelmesinde, Sovyet döneminde olduğu gibi, Türklüğün tehdit olarak görülmesinin etkisi vardı ve bu da Tatarların

eğitim faaliyetlerine bağlı olarak bozkırlı Türklerin din ve dil temelli tek bir yapı haline gelmelerine dayandırılmıştı. Rusya'ya ve Ruslara karşı olumsuz yaklaşımlar da buraya bağlanmıştı. Müslüman Türk halkları arasındaki Rusya'ya karşı olumsuz bakışı sadece bununla izah etmek gse de, Tatarların eğitim faaliyetleri kapsamında önemli işler yaptıkları bir hakikatti. Yukarıda, 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başladığı belirtilen eğitim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan uyanışın baş aktörleri Tatarlardı. Bunlar bozkırlı Türkler arasında köy köy gezerek bir taraftan İslamiyet'i yayarken diğer taraftan da yürüttükleri eğitim faaliyetleri ile Tatarcayı (Türkçe) eğitim dili haline getiriyorlardı.[4] İşte bu süreçte eğitim faaliyetlerine bağlı olarak Türk halklarının Tatarlar eliyle din ve dil temelinde birleştirildikleri fark edildi. Bunu ilk fark edenlerden biri Misyoner N.İlmisnkiy'di.

İlminskiy'e göre bu durum, misyonerlik faaliyetleri için olduğu kadar Rusya'nın geleceği açısından da oldukça tehlikeliydi ve mutlaka engel olunmalıydı. 19. yy.ın ortalarından itibaren bütün mesaisini bu istikamette harcayan İlminskiy, hazırladığı projelerini ve fikirlerini öğrencilerine ve Rus devlet adamlarına kabul ettirmeye çalıştı. Onun düşüncelerinin özünü, ortak değerleri aşındırmak ya da yok etmek suretiyle Rusya'da yaşayan Müslüman Türkleri birbirinden ayırmak oluşturuyordu. İlminskiy'in hedefindeki ortak değerlerden biri, misyonerliğe engel teşkil ettiği kadar Rusya'daki Müslüman Türkleri Rusya karşısında din temelli tek bir yapı haline getiren İslam, diğer i se doğrudan konumuzla ilgili olan ve İslamiyet gibi Türklerin ortak değerlerinden biri olan Türkçe idi. İslamiyet'in yayılmasını engellemek için çok yönlü bir İslam karşıtı propaganda yürütülmesi gerektiğini düşünen İlminskiy'e göre, dil kapsamında ise, Türkçenin ağız ve lehçelerinden her biri müstakil bir yazı dili haline getirilmeli, İslam'ı hatırlatan Arap alfabesi yerine farklı Kril alfabeleri hazırlanarak Türk halklarından dil temelli ayrı etnik yapılar oluşturulmalıydı.[5]

İlminskiy'in fikirleri doğrultusunda gerek kendisi gerekse

talebeleri tarafından öğrenci yetiştirilmesi, alfabe çalışmaları, gramer ve okuma kitaplarının hazırlanması, kitap çevirileri gibi önemli çalışmalar yapıldı.[6] Fikirleri bazı bölgelerde uygulama alanı buldu. Özellikle 20. yy.ın başından itibaren her biri ayrı bir yola evrilecek olan Türk lehçelerinin yazı dili haline gelmelerinde onun katkısı büyüktür. Buna rağmen denilebilir ki, İlminskiy'in projeleri çeşitli sebeplere bağlı olarak döneminde bir devlet politikası halini alamamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Sovyet döneminde hayata geçirilecek olan çalışmaların onun fikirleri üzerinde inşa edildiğini ya da onun çalışmalarının devamı olduğunu belirtmek gerekir.

İlminskiy'in çalışmalarının devamı mahiyetinde olan Sovyet dönemine gelince, bu dönemde de gerekçe, amaç ve yöntem aynıdır. Farklı olan, konunun çok daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde ele alınması ve bir devlet politikası olarak siyasi ve kültürel sahada yürütülmesidir. Bu dönemde tarih başta olmak üzere Türkolojinin her sahasında ayrı ayrı yürütülen çalışmaları genel olarak, sadece Türkistan Türkleri için değil, dünya Türklüğü için de ortak vatan bilincine işaret eden "Türkistan" kavramının kullanımdan çıkarılmasına, Türk halkları arasındaki soy ve tarih birliğinin ifadesi olan "Türk" kavramının tahrip edilmesine yönelik kapsamlı faaliyetler olarak ifade edebiliriz. Sovyet döneminde Türklük bütünüyle hedef alınmış, böylece Türk ve Türklüğün Sovyet coğrafyasından silinip atılması, Türk soylu halkların Türk ve Türklükle bağlarının koparılması amaçlanmıştır.

Sovyet döneminde bu istikamette yürütülen çalışmaları 1924 yılında, Türkistan ASSR'in (Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) lağvedilmesiyle başlatabiliriz. 1918 yılında Taşkent'te ilan edilmiş olan Türkistan ASSR'in ilgası, "Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinin milli-devlet sınırlarının oluşturulması", yani kurulması planlanan yeni devletlere ait siyasi sınırların belirlenmesi amacıyla, 1922-1924 yılları arasında yürütülen çalışmalara dayandı. Bu çalışmalar sonucunda Türkistan ASSR kaldırılırken yerine Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti, Tacikistan

Muhtar Sovyet Cumhuriyeti, Karakalpak Muhtar Eyaleti ve Kara Kırgız Muhtar Eyaleti olmak üzere zamanla her biri Sovyet cumhuriyetine dönüşecek (Karakalpak muhtar cumhuriyet olacak) olan devletler kuruldu.[7] Bu hadise, bir taraftan günümüz Türk cumhuriyetlerini tarih sahnesine çıkaran olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilecekse de, öte taraftan Türkistan, tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkmış olan boy ve boy birliklerini ifade eden farklı isimler altında parçalanmış oldu. Artık Türkistan yoktu; onun yerinde, Türkistan Türklerinin gururlarını okşayan ve “milli” statüde sunulan cumhuriyetler vardı. Ancak buradaki “milli” ibaresinin gerçek manadaki millilikle izahı mümkün değildir. Meseleye böyle yaklaşılmmasının sebebi, Özbek milli devleti, Kırgız milli devleti, Türkmen milli devleti şeklinde bir algıyı yerleştirmek ve Türkmen, Kırgız, Özbek gibi isimler üzerinden farklı milli kimlikler inşa edecek süreci başlatmaktır. Elbette bu zamanla olacak ve diğer çalışmalarla desteklenecekti.

Kısaca bahsedilen siyasi sahadaki çalışmalar, “Orta Asya ve Kazakistan” (srednyaya Aziya i Kazahstan) ile “Merkez Asya (tsentralnyaya Aziya)” şeklinde üretilen iki yeni kavramla desteklendi. Türkistan ifadesi yerine kullanılmak üzere literatüre sokulan bu yeni kavramlarla kullanım alanı bütünüyle ortadan kaldırılan Türkistan, siyasi baskılarla 1930’lardan itibaren ağıza bile alınamaz oldu ve büsbütün unutturuldu.

Burada konu edilen Türkistan; Rus, Çin ve İngiliz işgallerine bağlı olarak üç parçaya ayrılmış olan Ulu Türkistan’ın Rusya tarafında kalan ve Batı Türkistan/Rus Türkistanı diye bilinen kısmıdır. Rus literatüründe Türkistan’ın diğer parçaları için zaman zaman Doğu Türkistan/Çin Türkistanı ve Güney Türkistan/Afgan Türkistanı ifadelerine rastlamak mümkünken, erken döneme ait birkaç istisna dışında Batı Türkistan ya da Rus Türkistanı ifadeleri ile karşılaşmak pek mümkün değildir. Bunun her halde tek istisnası, tarihi coğrafya adı olarak birkaç satırla yer verilen birkaç ansiklopedidir.

Bahsedilen ve bahsedilemeyen daha pek çok çalışma neticesinde Türkistan, Türkistan Türklerinin hafızasındaki anlamını büyük

oranda yitirmiştir. Bugün Türkistan ya da Türkistan coğrafyası/bölgesi denildiğinde bölge insanının aklına, ya işgal sonrası 1867 yılında Çarlık Rusya tarafından kurulan Türkistan Genel Valiliği ile 1917 sonunda kurulan ve ancak uzmanların bildiği Türkistan / Hokan Hükümeti ya da yakın zamana kadar Kazakistan'ın güneyinde Çimkent'e bağlı bir şehir olan ve günümüzde eyalet merkezine (Türkistan Eyaleti) dönüştürülen Türkistan (Yesi) şehrinin gelmesi, Türkistan coğrafyası ve kavramı üzerinde yapılan çalışmaların neticesini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkistan coğrafyası ve kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, Türklükle ilgili yapılacak çalışmaların bir safhasını oluşturmaktaydı. Asıl hedef, ortak vatan Türkistan'a ismini veren ve Türkiye Türkleri ile dünya Türklüğü arasındaki soy ve tarih birliğinin ifadesi olan "Türk" kavramı olup, yapılacak çalışmalar bu kavram üzerinde kurgulandı. Bu kapsamda Türk kelimesinin anlamı üzerinde oynanarak çoktan beri var olan eş anlamlı "Turok-Tyurk" (Türk) kavramı üzerinden yeni kavramlar üretmek gibi hileli bir yola başvuruldu ve "Turok/Turki" (Türkiye Türkü/Türkleri), "Turetskiy" (Türkiye Türkçesi veya Türkiye Türkleriyle ilgili), "Tyurk, Tyurki" (Türkiye Türkleri dışında kalan Türk(ler)) ve "Tyurskiy" (Türkiye Türkleri dışında kalan Türk halklarının Türkçesi veya Türkiye dışındaki Türklerle ilgili) şeklinde suni kavramlar üretildi.

"Turok" ve "Tyurk" kavramları "Türk" ifadesinin karşılığı olarak Rus literatüründe Sovyet öncesinde de kullanılan kavramlardı. Bu kavramlara 19. yy.dan itibaren Türkiye Türkü ve diğerleri şeklinde farklı anlamlar yüklemeye çalışanlar olmakla birlikte, onların çabalarının bireysel kaldığını ve ciddi tenkit aldığını belirtmek gerekir. "Türk" ifadesinin karşılığı olarak Rus literatüründe 1930'lara kadar kimi araştırmacıların "Turok", kimilerinin "Tyurk", kimilerinin de her ikisini birlikte ya da birini diğerinin yerine kullandıkları görülür.[8] "Turok" ifadesinin sadece Türkiye Türklerini, "Tyurk"ün ise dış Türkleri ifade edecek bir şekilde kullanılmaya başlanması, siyasi baskıların artmaya başladığı ve Türklüğün büyük bir tehlike olarak görüldüğü

1930'lerden itibaren. Özellikle 1936 yılında kabul edilen Sovyetler Birliği Anayasası ile 1936-1938 arasında zirve yapan ve katliama dönüşen siyasi baskılar bu süreçte milat olarak kabul edilebilir.

Türklük sahasındaki tahribat; Türkleri, Türkiye Türkü (Turok) ve dış Türkler (Tyurk) şeklinde ayırmakla sınırlı kalmadı. Sovyet Türkologlar (daha doğrusu ideologlar) daha da ileri giderek tam anlamıyla bir sosyal mühendislik marifeti olan "Tyurkoyazıçnıy narod)" (Türk dilli halklar) kavramını literatüre soktular.

Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen vs. Türk halklarını ifade etmek için üretilen "Tyurkoyazıçnıy narod" kavramı, "Türkün dilinde konuşan halklar" manasıyla soy birliğini ortadan kaldırıyor, Türk soylu halkları Türkün dilinde konuşan farklı etnik yapılar haline getiriyordu. Dahası, bu düzenlemeyle Türkler, sadece Türkiye Türkleri ve diğerleri şeklinde ikiye ayrılmakla da kalmıyor, aynı zamanda kendi içlerinde de ortak yönleri Türk dilinde konuşmak olan farklı etnik yapılara bölünmüş oluyorlardı.

Bundan böyle istenilse bile, bütün Türkleri ifade etmek için "Türk halkları, Türk dünyası, Türk tarihi, Türk medeniyeti" gibi ifadeler kurmak mümkün olamayacaktı. Rusça "Turok, Turki" yani Türkçe deyişle "Türk(ler)", doğrudan Türkiye Türklerine ait ya da ondan olanı ifade ettiği için, onunla kurulacak cümle de hep Türkiye ve Türkiye Türkleriyle ilişkili hale gelmiş; bundan dolayı da Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki ilişkilerde yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Söz konusu ifadeleri, Rusça'nın yapısından dolayı ya "Turetskiy" (Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkleriyle ilgili), ya da "Tyurskiy, Turkoyazıçnıy" (Türk dilli ve Türk dillilerle ilgili) ile kurmak mümkündür. Bunlardan "Turetskiy" ile kurulduğunda "Türkiye Türklerinin dünyası / tarihi / medeniyeti" anlamı çıkarken, "Tyurskiy" ile kurulduğunda "Türk dilli halkların dünyası / tarihi / medeniyeti" gibi tamamiyle farklı anlamlar kazanmaktadır. Sovyet sonrası dönemde Türkiye tarafından, aradaki akrabalığı ve yakınlığı ifade etmek için iyi niyetle kullanılan "hepimiz

Türküz” ifadesinin Türk dünyasında tepkiyle karşılaşması, işte bu nedenle, bu ifadenin “hepimiz Türkiye Türküyüz” şeklinde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları arasında yapılan zirvenin adının “Türk Cumhuriyetleri/Devletleri” değil de “Türk Dili Konuşan Ülkeler” şeklinde olması, aynı şekilde 1990’larda büyük bir hevesle başlanan “Ortak Türk Tarihi” yazımı aşamasında karşılaşılan sıkıntılar ve daha başka pek çok sıkıntının arka planında da bu terminoloji ve buna bağlı olarak geliştirilen tarih yazımı yatmaktadır.

Türkleri, Türkiye Türkleri ve dış Türkler şeklinde ifade eden benzeri bir ayırım Anglo-Sakson ve Alman literatüründe de söz konusudur. Anglo-Saksonlar, aslında Rus literatüründen esinlenerek ya da onun tesiri altında kalarak Türkiye Türkleri için “Turk”, diğerleri için “Turkic” tabirlerini kullanırlar. Ancak İngilizcede, Rusya Türklerini ifade etmek için kullanılan “Turkic” tabirini kullanmada, gerek ilim adamları gerekse yazarlar ve gazeteciler arasında ortak bir görüş mevcut değildir.[9] Alman literatüründe bu ayırım o kadar güçlü değildir. Onlar Türkiye Türklerini “Türke(n)”, diğerlerini ise Türk halkları manasında “Türk-völker” olarak ifade ederler.[10]

Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Türklerinde ise, doğrudan Sovyet tesiriyle Türkiye Türkleri için “Türk, Türık” diğerleri içinse “Türkî, Türkî halklar/devletler” ifadeleri kullanılır. Türkiye’de böyle kesin bir ayırım söz konusu değildir. Ancak bazı kesimlerce dış Türkler (büyük ölçüde Rusya egemenliğinde kalmış olanlar) için kullanılan ve son zamanlarda basın yayın organları ve halk arasında yaygınlaşmaya başlayan “Türkî halklar, Türkî cumhuriyetler” gibi ifadeler, her ne kadar “Türkî” kelimesinin anlamından hareketle farklı şekilde yorumlanmaya çalışılsa da, bu ifadeleri kullananların bilerek ya da bilmeyerek bir ayırım yaptıkları açıktır ve son derece tehlikelidir. Zira Rusya’da da süreç böyle başlamıştır. Önce kavramlar oluşturulmuş, sonrasında ise, kavramlar üzerinden ayırım gerçekleştirilmiştir.

Rus Türkologların icadı olup, Türklük sahasında tarifi mümkün

olmayan tahribatlara yol açan “Türk dilli halklar” ifadesi izaha muhtaç bir kavramdır. Ancak açık bir izahı yapılmamıştır. Kimi araştırmacıların düşündüğü gibi, dış Türkler ile Türkiye Türkleri arasındaki coğrafi ve siyasi farklılıkla ya da ancak belirli dönemleri yansıtan kültürel nüanslarla izah etmeye çalışmak anlamlı görünmemektedir. Çünkü Türk dilli kavramı dünya Türklüğünü sadece Türkiye Türkleri ve diğerleri şeklinde ikiye ayırmakla kalmaz, aynı zamanda dış Türkleri de kendi içlerinde Türkün dilinde konuşan farklı yapılara ayırır. Dolayısıyla burada bir ihtiyacı gidermeye yönelik iyi niyetli bilimsel bir faaliyetten söz edemeyiz. “Türk dilli halklar” ifadesine dikkatli bakıldığında bir “Türk asimilasyonu”na işaret ettiği görülecektir. Tarih yazımında bu asimilasyon ince ince işlenmiş; Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen vd. Türk halklarının Türkler tarafından asimile edilmek suretiyle bir Türkleşme süreci yaşadıkları verilmeye çalışılmıştır.

Türk tarihiyle ilgilenenlerin bileceği üzere Avrasya boyutlarında bir Türk asimilasyonundan söz etmek mümkün değildir. Aksine Türklerin asimilasyonu söz konusu olup, tarihin çeşitli dönemlerinde Çin, Hindistan, Yakındoğu, Afrika ve Avrupa’ya giden Türklerin çoğu yok olmuştur. Öte yandan asimilasyon kabul edildiği takdirde “Türk dilli halklar” diye ifade edilen Türk halklarının gerçek dillerinin ne olduğu hususunun izah edilmesi gerekirdi. Bir asimilasyondan söz edildiğine göre, asimilasyon öncesinde kullanılan başka bir dilin ya da dillerin varlığını da kabul etmek gerekir. Bu durumda, asimilasyon öncesinde Türk halklarının kullandığı dil veya diller hangisidir ya da hangileridir? Bu dillere ait herhangi bir yazı söz konusu mudur? Ya da onların farklı bir dile sahip olduklarına dair herhangi bir kaynakta geçen bir ifade mi vardır? gibi haklı sorular doğmaktadır. Elbette bu soruların muhatabı, “Türk dilli halklar” ifadesini literatüre sokan Sovyet Türkolojisi’dir ve onun bu ve benzeri sorulara verebileceği cevabı yoktur. Çünkü bu ifade, Türk halkları arasındaki soy birliğini yok etmek amacıyla üretilmiş, tarihi gerçeklerle bağdaşmayan bütünüyle ideolojik bir anlayışın

ürünüdür. Dolayısıyla asimilasyon vurgusu, üretilen kavramlar kadar ideolojik ve yapaydır.

Türk kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, Türkolojinin her sahasında uygulamaya konuldu. Her bir Türk topluluğunu ayrı etnik yapılar olarak ele alan ciltler dolusu tarih kitabı yazıldı. Türkçenin ağız ve lehçelerinden her biri için ayrı gramer kitapları, sözlükler ve Kril alfabeleri hazırlandı; edebiyatlar oluşturuldu. Tarih gibi etnografyaya özel önem verildi, kültürel çalışmalar ön plana çıkarılmaya çalışıldı. Kısacası sosyal bilimlerin her alanında ayrı ayrı çalışmalarla "Türk dillilik" işlendi ve Türk halkları taşıdıkları isimler üzerinden ayrı etnik yapılar haline getirilmeye çalışıldı.

Kültürel sahadaki çalışmalara hazırlık mahiyetinde, 1936-1938 yılları arasında yoğun olmak üzere 1920'lerin sonundan 1930'ların sonuna kadar okur-yazar kesim; devrim karşıtlığı, ajanlık ve burjuva mensubu gibi ithamlarla yok edildi; yayınları toplattırılıp yasaklandı. Aydınların yok edilmelerinde ve eserlerinin yasaklanmasında en dikkat çeken suçlamalardan biri de Türkçülüktü. Bırakın Türklükle ilgili bir şeyler yazıp çizmeyi, itham edilmek bile öldürülmek için yeterli sayıldı. Binlerce Türk aydını ya ağır sürgün ve hapisane koşullarında can verdi ya da kurşuna dizildi. Kazakistan eski devlet başkanı N. Nazarbayev'in bir konuşmasında belirttiği gibi, yok etmek amacıyla köy köy gezilip okur-yazar arandı. İşte bu nedenle Türklük ağıza bile alınamaz oldu. Böylece hafızalar silinerek devlet eliyle yeni yüklemeler yapıldı. Kısacası, siyasi ve kültürel sahada yürütülen ve Nazarbayev'in, "Sovyetlerin en büyük başarısı Türkoloji sahasında olmuştur" cümlesiyle ifade ettiği çalışmalarla, Türk ve Türklük Sovyet coğrafyasından silinip atılmak istendi. Bütün bunların sonucunda ise, Türklük, Türkiye Türkleriyle (genel olarak Osmanlı bakiyesi olan Batı Türkleri) sınırlı kalırken, her biri Türklüğün birer şubeleri olan Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Tatar gibi Türk halkları "Türk dilli" şeklinde ifade edilen ayrı halklar haline getirildi.

Oysa Sovyet Türkolojisi'nin Türklükten ayırıp farklı etnik

yapılar haline getirmeye çalıştığı Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Başkurt, Tatar gibi Türk halkları farklı coğrafyalarda, değişik isimler altında karşımıza çıkmalarına ve çeşitli sebeplere bağlı olarak bir takım farklılıklar göstermelerine rağmen, esasında her biri benzer özellikler gösteren aynı milletin temsilcileridir. Zira bunları oluşturan boy ve boylar birliği tarihte farklı siyasi oluşumlar içerisinde bulunmuşlar, bazen aynı devletin bazen de farklı devletlerin çatısı altında yer almışlardır. Birliği oluşturan boylar ayrıldıklarında devlet yıkılmış ve öncekinden farklı bir isimle yeni devletler kurulmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde Sak, Hun, Üysin, Tabgaç, Tingling, Töles, Kanglı, Göktürk, Avar, Uygur, Karluk, Türgiş, Kimek, Kuman-Kıpçak, Karahanlı, Selçuklu, Altın Orda, Çağatay, Timur, Tatar, Özbek, Nogay, Kazak vs. olmuşlardır. Bunların her birisi farklı siyasi teşekkül olmakla birlikte, farklı etnik yapılar değildir. Çünkü tarihte kurulan Türk devletleri ve boy birlikleri Hun, Uygur, Kırgız gibi hakim boyun; Türkiye Cumhuriyeti ve Göktürkler gibi mensup olduğu milletin; Gazne, Hive, Buhara gibi kurulduğu şehir veya coğrafyanın; Özbek, Nogay, Selçuklu, Osmanlı gibi devleti kuran veya etkili devlet adamlarının; Kanglı, Kazak ve Bulgar isimlerinde olduğu gibi de şartlara bağlı olarak ortaya çıkan ve sosyo-kültürel mana içeren isimler almışlardır. Kazakları oluşturan boylar Kazak olmadan önce Özbektirler, Nogaydırlar, Şeybanidirler, Cuci ve Çağatay ulusudurlar. Biraz daha geriye gidersek Kıpçak, Kimek, Karluk, Uygur, Göktürk, Avar, Tabgaç, Kanglı, Üysin, Hun, Sak vs. gibi farklı siyasi organizasyonlarda farklı isimlerle karşımıza çıkarlar. Diğerleri için de benzeri durum söz konusudur. Dolayısıyla bunları Türk değil de, “Türk dilli halklar” şeklinde farklı etnik oluşumlar şeklinde gösteren ifadeler, günümüzde de etkisini sürdüren Sovyet Türkolojisi’nin tarihi gerçeklerle bağdaşmayan ideolojik yaklaşımından başka bir şey değildir.

Prof. Dr. Osman YORULMAZ,

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.

Alıntı Kaynak: Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi,
Cilt: 3 – Sayı: 1

■ Dipnotlar:

[1] Kazak tarihi yazımındaki problemlerden hareketle Türk halkları tarihinde Sovyet tarih yazımından kaynaklanan problemler için bkz. O. Yorulmaz, "Ötkennen Bastap Bugingi Kunge Deyingi Kazah Tarihının Jazıluma Sını Közkaras", Kazakistan Respublikası Tavelisizdiginin 20 Jıldığına Arnalgan "Tavelisiz Kazakistan-Bizdin Tağdırımız" Halıkaralık Ğılımi-Tejiribelik Konferensiyanın Materialdarı, Semey, 2011, s. 3-6.

[2] Sovyet döneminde yazılan Kazak tarihlerine örnek olarak bkz. İstoriya Kazahskoy SSR, I-II, Alma-Ata 1977-79.

[3] Burada sözü edilen Özbek, Kırgız ve Türkmen tarihleri yazımına birer örnek olarak bkz. İstoriya Kirgizskoy SSR, I-II, Frunze 1984-86; İstoriya Uzbekskoy SSR, I-II, Taşkent 1967-68; İstoriya Turkmenkoy SSR, I-II, Aşgabat 1957.

[4] Tatarların bozkırlı Türkler arasındaki faaliyetleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. A. V. Remnyov, "Tatarı v Kazakskoy Stepı: Sorakniki i Soperniki Rossiyskoy İmperii", Vestnik Yevrazi, S. 4, 2006, s. 5-32.

[5] İlminskiy'in faaliyetleri ve fikirleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. D. Kydyraliyev, Türkistan'da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye İle Münasebeti, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2001, s. 33-40; T. Somuncuoğlu, Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyası'nın Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, Ankara, 2006, s. 66-73; A. Kolçerin, "Pravoslavnaya Missiya Çerez Prosveşçeniye: Şkolı N. İ. İlminskogo Vo Vtoroy Polovine XIX-Naçale XX vv.", Hristianskoye Çteniye, No: 1, 2013, s. 114-135.

[6] Sözü edilen çalışmalarının hepsini burada verme imkanı yoktur. O nedenle sadece İlminskiy'in kendi eserlerini vermekle yetiniyoruz. Onun tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır: İz Perepiski po Voprosu o Primenenii Russkago Alfavita K

İnorodçeskim Yazıkam, Kazan 1883; İz Perepiski Ob Udostoenii İnorodtsev Svyaşçennoslujitel'skih Doljnostey, Kazan 1885; Opıtı Perełojēniya Hristianskih Veroučitelnıh Knig Na Tatatskiy İ Drugiye İnorodçeskiye Yazıki V Naçale Tekuşçago Stoletiya, Kazan, 1885; Perepiska O Treh Şkolah Ufimskoy Gubernii. K Harakteristike İnorodçeskih Missionerskih Şkolah, Kazan, 1885; Sistema Narodnago İ V Çasnosti İnorodçeskago Obrazovaniya V Kazanskom Kraye, Sanktpeterburg, 1886; O Perevodah İ Soçineniyah Na İnorodçeskih Yazıkah, Kazan, 1871; Pisma N. İ. İl'minskago K Kreşçennım Tataram, Kazan, 1896; Neizdannoye Pismo N. İ. İl'minskago O Sposobah Obuçeniya İnorodtsev, C.-Peterburg, 1900.

[7] Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, T. 11, Moskva, 1973, s. 381; T. 12, Moskva, 1973, s. 161; T. 26, Moskva 1977, s. 339, 341, 346, 492 vd.

[8] Geniş bilgi için bkz. G. F. Blagova, "Variantniye Zaimstvovaniye Turok-Tyurk i İh Leksiçeskoye Obosobleniye v Ruskom Yazıke (K Stanovleniye Obobşçayuşçego İmeni Tyurkoyazıçnıh Narodov)", Tyurkologičeskiy Sbornik 1972, Moskva, 1973, s. 93-140.

[9] N. Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul, 1989, s. 1-2.

[10] Devlet, s. 2. Taryhy makalalar